

+DAn Ekli Özne Üzerine

YRD. DOÇ. DR. TURGUT BAYDAR

*T*ürkçede eklerin, kullanıma göre, çeşitli işlevler üstlendiği bilinmektedir. +DAn eki de çok değişik işlevleri olan eklerden biridir. Asıl görevi isimlere gelerek çıkmalı yer tamlayıcısı kurmak olan +DAn eki, bu temel işlevinin yanı sıra pek çok değişik görevler de üstlenebilmektedir. Ek ve ekin bu zengin işlevleri hakkında Zeynep Korkmaz şunları söylemektedir:

“Türkiye Türkçesinde dil benzeşmesine ve ünsüz uyumuna bağlı olarak -DAn ekiyle karşılanan çıkma durumu, kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Fiilin bareketi çıkma durumundaki addan dışarıya doğrudur. Bu bâl öteki ad durumları içinde işlevi en geniş olan durumdur denebilir. Bağlı bulunduğu fiilin taşıdığı anlam ayrılıklarına ve çıkma durumuna girmiş olan adın ilişki biçimlerine göre, ek, adı fiile yer, mekân, zaman, hareket biçimi, sebep, ölçü, miktar, fiyat, bir bütünü veya bütünüün parçasını gösterme gibi değişik birçok ilişkilerle bağlar.

Çıkma durumu eki, genellikle yer tamlayıcısı oluşturarak veya zarf görevi yüklenerek adı fiile bağlayan bir ektir. Ancak, bazen de adı ada bağlar veya kendinden sonraki ad ya da ad soylu sözlerle çıkma grubu oluşturabilir.” (Korkmaz 2003a: 301)

Ekin pek çok işlevi yanında cümlelerde, geldiği bazı kelimelere / kelime gruplarına nesne görevi yüklediği de bazı araştırmacılar tarafından öteden beri söylenmektedir.¹ Bizce de ekin böyle bir işlevi olduğu, şu gerekçe ile ki, doğrudur:

¹ Örnek olarak bk. Erdoğan Boz (2004), “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK yay., s. 501-512; Jean Deny (1941) *Türk Dili Grameri*, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 185; Ahmet Cevat Emre (1988), “Türkçede Cümle”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1954*, Ankara: TDK yay., s. 128-129.

→ *Eğer çalışmak ve öğrenmek istersek mutlaka bazı büyüklerimizden örnek almalıyız.* [(Yaklaşık olarak) Eğer çalışmak ve öğrenmek istersek mutlaka bazı büyüklerimizi örnek almalıyız.]

→ *Elimden tuttu.* [(yaklaşık olarak) Elimi tuttu.]

→ *Serçeyi benim tuttuğum gibi iki ayağından sıkıca tut.** [(Yaklaşık olarak) Benim tuttuğum gibi serçenin iki ayağını sıkıca tut.] cümlelerinde geçen bazı büyüklerimizden, elimden, iki ayağından kelime / kelime grupları öznenin yaptığı, yüklem bildirdiği işten etkilenmişlerdir. Bu kelime / kelime gruplarının cümlede nesne olduğunu çeşitli dil bilgisi kitaplarında ve gramer terimleri sözlüklerinde yapılan nesne tanımı da doğrulamaktadır. Nesne, Zeynep Korkmaz'ın hazırladığı ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde şu şekilde tarif edilmiştir: "Cümlede öznenin, dolayısıyla fiili geçişli olan yüklemle etkilediği şahıslı veya şeyi gösteren,(Çizgi bana aittir. T. Baydar) *yalın veya yüklem durumu eki almış kelime.*" (Korkmaz 2003b: 157) Diğer çalışmalarda da buna benzer tanımlar yer almaktadır.²

Bizim bu çalışmada üzerinde duracağımız konu ise +DAn ekinin bugüne kadar pek değinilmeyen bir işlevidir. Yani +DAn ekini alan bazı kelimelerin / kelime gruplarının özne görevinde kullanılabilirliği. Dil bilgisi kitaplarının çoğunda ve gramer terimleri sözlüklerinde +DAn ekinin bu işlevinden söz edilmemiştir.³

→ *Sarı inek doğurdu... Onun ağzın +dan** da nasip olmadı sana.****

² Örnek olarak bk. Tahsin Banguoğlu (1995), *Türkçenin Grameri*, 4. bs., Ankara: TDK yay., s. 527.; Fuat Bozkurt (2000), *Türkiye Türkçesi*, 2. b., Ankara: Hatiboğlu yay., s. 172.; H. İbrahim Delice (2003), *Türkçe Sözdizimi*, 2. b., İstanbul: Kitabevi, s. 139.; Muharrem Ergin (2000), *Türk Dil Bilgisi*, 18. b., İstanbul: Bayrak yay., s. 377.; Leylâ Karahan (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, 7. b., Ankara: Akçağ yay., s. 25.; Mazhar Kükey (1975), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası, s. 116.

³ Örnek olarak bk. Jean Deny (1941) *Türk Dili Grameri*, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 781-783; Hikmet Dizdaroğlu (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK yay., s. 39-76.; Haydar Ediskun (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 332-337; Ahmet Cevat Emre (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: s. 284-286; Muharrem Ergin (2000), *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak yay., s. 377; Vecihe Hatiboğlu (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK yay., s. 110-127; Leylâ Karahan (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, 7. bs., Ankara: Akçağ yay., s. 18-24; Zeynep Korkmaz (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 2.bs., Ankara: TDK yay., bk. özne ile ilgili maddeler; Mazhar Kükey (1975), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası, s. 79-115; Rasim Şimşek (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: 1987, s. 76-104; Ahmet Topaloğlu (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul Ötügen, bk. özne ile ilgili maddeler; Hamza Zülfiyar (1995), "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), Ankara: TDK yay., s. 43-51.

*Örnekler için bk. Turgut Baydar (2006), *Türkçede Söz Diziminin Öğretimi ve Kavratılması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 68.

** Ağız: (metinde) Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü. *Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: TDK yay., s. 37.

*** Örnek için bk. Turgut Baydar (2006), *Türkçede Söz Diziminin Öğretimi ve Kavratılması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 47.

- *Şu kitap +tan var mı?*
- *Çayım +dan yok.*
- *Kek +ten arttı.*
- *Anahtarlık +tan kalmadı.*

Yukarıdaki cümlelerdeki +DAn ekli unsurlar, geçtikleri cümlelerde özne görevi üstlenmişlerdir. İlk örneği ele alacak olursak, yükleme sorulan **Nasip olmayan nedir? / Ne nasip olmadı?** sorularının cevabı *onun ağzının birazı / bir kısmı / çoğu* vb.dir. Bu durumun da, bize göre, asıl nedeni tamlanan unsuru, genellikle, belirtisiz bir kelime olan belirtili isim tamlamalarında tamlayan unsurun ilgi hâli eki yerine +DAn çıkma hâli ekini almasıdır. Çünkü bu durumda +DAn ekini alan kelime tek başına kullanılmakta ve tamlanan unsurun işlevini de üstlenerek tamlama görevi yapmaktadır. Bu durumda eksilteli bir yapı karşımıza çıkmaktadır. “*Kek +ten kalmadı.*” cümlesindeki *kek* isminin aldığı ek, tamlayan eki yerine kullanılan +DAn ekidir. “*Kek +ten kalmadı.*”; “*Kekin birazı / bir kısmı / tamamı* vb. *kalmadı.*” demektir. Bu durum iyelik eki almış kelimelerin tamlayan unsurları olmadan kullanılabilmesi gibidir. İyelik ekli kelime / kelime gruplarının tamlayan; +DAn ekli tamlayanları olan belirtili isim tamlamalarının ise tamlanan unsurları hem söylenmeyip hem de yazılmayabilmekte dirler. Şöyle ki, “*Kitap +ım kayboldu.*” cümlesindeki *kitap* kelimesinin aldığı +Im eki *ben*’i yani 1. teklik şahıs zamirini temsil ettiği, kitabı *benim* ait yaptığı, iletişim içinde olanlar tarafından anlaşıldığı için *benim kitabım* şeklinde söylenip yazılmayabilmekte ve böylece tamlayan unsuru düşmüş bir belirtili isim tamlaması oluşabilmektedir. “*Kekten kalmadı.*” cümlesinde de tamlanan unsur söylenmiyor. Çünkü bu durumda *kekin birazı / bir kısmı / tamamı* vb.nin kalmadığı mesajı alan / alanlar tarafından anlaşıldığı için tamlanan unsur düşmektedir. Böylece de tamlanan unsuru düşmüş belirtili bir isim tamlaması ortaya çıkmaktadır. Dilde bu duruma çok çeşitli nedenlerden dolayı rastlayabiliyoruz. Özellikle en az çaba kuralı bu türlü yapıların oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır diye düşünmekteyiz. İşte bu durum da +DAn ekli özne unsurunun oluşmasına neden olmaktadır. +DAn ekli özne aslında tamlanan unsuru düşmüş bir belirtili isim tamlamasındaki tamlayan unsurun tamlanan unsurun işlevini de üstlenmesi ile oluşmaktadır. Böylelikle +DAn ekini alan bazı kelime / kelime grupları da cümlelerde özne görevi üstlenebilmektedir.

+DAn ekli öznesi olan cümlelerin yüklemeleri de ya isim soylu kelimelerden oluşmakta ya da geçişsiz bir fiil olmaktadır.

Sonuç

Türkçede eklerin, özellikle de isim çekim eklerinin işlevleri son derece zengindir. Bu durumu Türkçenin her dönemindeki edebî metinlerde⁴ ve Anadolu ağzlarında⁵ görmek mümkündür. Bilhassa isim çekim ekleri birbirlerinin yerine görev üstlenebilmektedir. Yani bir isim çekim eki başka bir isim çekim ekinin işlevinde kullanılabilir.

+DAn eki de işlevi çok zengin olan bir isim işletme ekidir. Temel görevinin dışında çok değişik işlevleri vardır. Bunlardan biri de geldiği bazı kelime ya da kelime gruplarını özne görevine sokmasıdır. Bu durumda da “Özne, fiile çokluk ve iyelik eklerinden başka çekim eki almadan bağlanır.” hükmünü “Özne, fiile çokluk, iyelik ve çıkma hâli eklerinden başka çekim eki almadan bağlanır.” şeklinde ifade etmemiz gerekmektedir.

Çokluk eki almış özneler:

→ *Kitap + lar bize doğru yolu gösterir.*

→ *Televizyon + lar insanın okuma duygusunu yok eder.*

İyelik eki almış özneler:

→ *Kardeş + im okuyor.*

*Rehber + imiz sabahdan öğleye değin, bizlere Madrid'i gezdireceğini söyledi.*****

Çıkma hâli eki almış özneler:

→ *Çayım + dan yok.*

Kek + ten arttı.

Elbette örnek sayısı çoğaltılarak bu durumun tam bir tespiti yapılabilir ve ekin bu işlevi daha da netlik kazanabilir; ancak bugünkü verilerden +DAn ekinin söz konusu işlevde kullanıldığını söylemek, sanırım, mümkün olabilmektedir. Böylelikle dil bilgisi kitaplarında ekin bu işlevine de yer verilebilir diye düşünmekteyiz.

⁴ Bk. Gürer Gülsevin (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK yay.

⁵ Bk. Ahmet Buran (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK yay.

**** Örnekler için bk. Turgut Baydar (2006) *Türkçede Söz Diziminin Öğretimi ve Kavratılması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 45-46.

Kaynaklar

- Atabay, Neşe - Özel, Sevgi - Çam, Ayfer (1981), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: TDK yay., s. 31-47.
- Banguoğlu, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, 4.bs., Ankara: TDK yay., s. 525-527.
- Baydar, Turgut (2006), *Türkçede Söz Diziminin Öğretimi ve Kavratılması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 45-46, 47, 68.
- Beserek, Ahmet (1991), *Türkçede Cümle Yapısı*, İstanbul: MEB yay., s. 45.
- Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK yay.
- Bilgegil, M. Kaya (1963), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, s. 20-29.
- Bilgin, Muhittin (2002), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Kültür Bakanlığı yay., s. 452- 469.
- Boz, Erdoğan (2004), "Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK yay., s. 501-512.
- Bozkurt, Fuat (2000), *Türkiye Türkçesi*, 2.bs., Ankara: Hatiboğlu yay., s. 164-170, 172.
- Çatıkkaş, M. Atâ (2001), *Örnekle ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*, 3.bs., İstanbul: Alfa yay., s. 207-208.
- Delice, H. İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, 2. bs., İstanbul: Kitabevi, s. 138-139.
- Demir, Nurettin - Yılmaz, Emine (2003), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker yay., s. 209-210.
- Deny, Jean (1941) *Türk Dili Grameri*, Tercüme: Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 185, 781-783.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: TDK yay., s. 39-76, 77.
- Ediskun, Haydar (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 332-337, 349.
- Eker, Süer (2003), *Çağdaş Türk Dili*, 2.bs., Ankara: Grafiker yay., s. 355-357.
- Emre, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: s. 284-286.
- _____ (1988), "Türkçede Cümle", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten) 1954*, Ankara: TDK yay., s.128-129.

- Ergin, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, 18. bs., İstanbul: Bayrak yay., s. 377.
- Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK yay.; s. 87-96.
- Gülensoy, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ yay.; s. 430-432.
- Gülsevin, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK yay.
- Güneş, Sezai (2002), *Türk Dili Bilgisi*, 6. bs., İzmir: s. 344-346.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK yay., s. 110-127, 129.
- Hengirmen, Mehmet (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, 2.bs., Ankara: Engin yay., s. 327-330.
- _____ Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin yay., s. 278, ayrıca bk. özne ile ilgili maddeler.
- Karahan, Leylâ (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, 7. bs., Ankara: Akçağ yay., s. 18-24, 25.
- Koç, Nurettin (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s. 372-390.
- Korkmaz, Zeynep (2003a), *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*, Ankara: TDK yay., s. 301.
- _____ (2003b), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, 2.bs., Ankara: TDK yay., s. 157, ayrıca bk. Özne ile İlgili Maddeler.
- Kükey, Mazhar (1975), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası, s. 79-115, 116.
- Sev, Gülsel (2004) “Çıkma Durumu Ekinin Nesne Görevinde Kullanımı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK yay., s. 2655-2666.
- Şimşek, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: 1987, s. 76-104.
- Topaloğlu, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken, s. 109, ayrıca bk. özne ile ilgili maddeler.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, s. 147, 157.
- Yavuz, Kemal - Yetiş, Kâzım - Birinci, Necat (2001), *Türk Dili ve Kompozisyon*, İstanbul Bayak yay., s. 152.
- Zülfikar, Hamza (1995), “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), Ankara: TDK yay., s. 43-51.
- _____ (1997), “Türkçede Cümle”, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, 4. bs., Ankara: YÖK Matbaası, s. 134-135.